

מובא במשנה (יד): דיני קניין עבד עברי. ע"ע נקנה א. כסף ב. ובשטה וקונה את עצמו בזמן: א. שש שנים. ב. יובל. ג. וגרעון כסף. הגמרא מבררת מהיכן למדים שעבד עברי נמכר בכסף, אמנם למדנו רק על עבד עברי שנמכר ע"י ב"ד. הרמב"ם בהלכות עבדים מחלק בין שני סוגי עבד עברי (פ"א ה"א):

עבד עברי האמור בתורה זה ישראלי שמכרו אותו ב"ד על כרחו או המוכר עצמו לרצונו:

- א. כיצד גנב ואין לו לשלם את הקרן ב"ד מוכרין אותו כמו שאמרנו בהלכות גניבה, ואין לך איש בישראל שמוכרין אותו בית דין אלא הגנב בלבד, ועל זה שמכרוהו ב"ד הוא אומר כי תקנה עבד עברי, ועליו הוא אומר במשנה תורה כי ימכר לך אחיך העברי.
- ב. מוכר עצמו כיצד זה ישראלי שהעני ביותר נתנה לו תורה רשות למכור את עצמו שנאמר כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך ואינו רשאי למכור את עצמו ולהצניע את דמיו או לקנות בהם סחורה או כלים או ליתנם לבעל חוב אלא אם כן צריך לאכלן בלבד, ואין אדם רשאי למכור את עצמו עד שלא ישאר לו כלום ואפילו כסות לא תשאר לו ואח"כ ימכור את עצמו.

עבד שבית דין מוכרים אותו נקנה בכסף, אך איך למדים שעבד שמוכר עצמו נקנה בכסף? עונה הגמרא ג"ש 'שכיר' 'שכיר', וכמו שבועד שנקנה ע"י ב"ד בכסף, כך ע"ע שנמכר ע"י עצמו נקנה בכסף. אך הגמרא מציינת שיש תנא 'שלא למד ג"ש שכיר שכיר', ולכן איך הוא ילמד שע"ע שמכר עצמו נמכר בכסף? ועונה הגמרא כשם שהנכרי קונה ע"ע בכסף, כך גם ע"ע שמכר עצמו נמכר בכסף.

הגמרא מנסה לברר מי הוא התנא שלא לומד ג"ש 'שכיר' 'שכיר'? ומנסה לומר שת"ק, אך דוחה זאת. וכך ממשיכה הגמרא לברר (שם טו.):

אלא מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר? האי תנא הוא.. אלא מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר?

בניסיון השני חשבה הגמרא אולי ר"א בן יעקב, ובניסיון השלישי אולי רבי, אך כל הניסיונות נדחו. וכך מסכם את העניין הפרחי כהונה (מכות ב:):

בפ"ק דקידושין ד"ד ע"ב דקאמר מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר ומייתי כמה הוכחות ולא קיימי למסקנא.

כלומר, הגמרא לא מגיעה למסקנה, ואין לה תשובה לשאלה מי הוא התנא שלא למד ג"ש 'שכיר' 'שכיר'!

עוד הקשו האחרונים (עיי' רע"א) איך למד התנא 'דלא יליף שכיר שכיר' שנקנה עבד המוכר עצמו בשטר? וכך שואל העצמות יוסף (ד"ה למאן):

קשה מאן דלא יליף שכיר שכיר, מנליה במוכר עצמו שנקנה בשטר, דהא שטר ילפינן בעבד עברי מדאיתקש לאמה העבריה, ואמה העבריה לאחרת, אבל מוכר עצמו לא איתקש!

ראשית, נראה שההבדל בין שכיר לעבד, הוא ששכיר מדובר על דבר זמני, ועבד לכאורה מגיש עבדות מהותית. התנאים למדים שעבד שנמכר ע"י בית דין, זהו אחד שנמכר בגנבתו. כלומר, נכנסה בו רוח שטות והוא גנב ממון מאחרים (ריש לקיש אמר: אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות, סוטה ג.). וכן רוב התנאים, גם אדם שמכר עצמו נחשב לשכיר, והדבר נלמד מעבד שנמכר ע"י ב"ד. ואולי הנקודה המהותית זהו רוח השטות, כלומר, האדם נמכר לעבדות ושכירות משום שחטא. אך אין עצמיותו משועבדת, הוא באמת התרחק ממקורו ונכנסה בו רוח אחרת שמשעבדת אותו, ע"כ נקרא שכיר.

אך ישנו תנא שסובר שיש מי שאינו לומד לימוד ג"ש שכיר, ובאמת אותם העבדים אינם רק שכירים, אלא יש בהם בחינה של עבדות, וכך מבאר מו"ר הרב ויצמן שליט"א (עפ"י גנזי הרמח"ל):

עבדות איננה "תקלה", הנוצרת בעקבות מצב כלכלי כזה או אחר או כל סיבה אחרת. העבדות היא חלק מסדר ההנהגה, במצב מסוים של העולם. כאשר אין הדברים בתיקון – וכך הם מאז חטא אדם הראשון ועד לתיקון השלם – הרי שישנן נשמות שצורת עבודתן בעולם היא בדרך של עבדות. זהו תיקונם וזוהו מקום מנוחתם. הרמח"ל מדגיש, כי זהו המשפט – "הנשמות היורדות במדריגה זו – זהו תיקונם להיות כן ולעבוד בדרך זה". נמצא, כי מי שנמכר לעבד הרי שמהותו היא של "עבד", ולא של "שכיר". אין הוא רק עובד עבור אדם אחר, אלא כל מהות חייו היא של עבד, של צורת עבודה במצב של הסתר פנים. מובן, אם כן, כי "תנא דלא יליף שכיר שכיר", לומד זאת משום שאין אפשרות ללמוד גזרה שוה זו, ולומר שהעבד מוגדר כשכיר. הגמרא מבינה שיש תנא – וכלל אין זה משנה אם מוצאים את זהותו – שסובר שהעבדות היא חלק מסדר העולם, ומהותו של אדם זה היא "עבד", ולא "שכיר".

ישנה מצויאת של הסתר פנים, כלומר שהאדם נמכר לעבדות וזהו מהות חייו. נראה שכך גם מוסתר פני התנא שסובר כך, כלומר דרך הנהגת הלימוד מופיע משמעות שיטת אותו 'התנא המוסתר'. נראה שאולי אפשר לבאר מדוע לא הובאה לשיטת התנא המוסתר קניין שטר. המנחת חינוך ביאר מדוע אדם שלא נהיה עני, איננו יכול למכור עצמו לעבד, ואם מכר אין מכירתו מכירה (מצוה מב):

ולע"ד אינו מוכר כלל דבאמת אינו שלו שימכור עצמו לעבד כי שטרו ית' קודם שנא' כי לי ב"י עבדים עבדי הם כו' אך דהתורה נתנה לו רשות למכור עצמו אבל במקום דלא נתנה לו התורה רשות היאך יכול למכור עצמו כי הוא אינו שלו שיהי' לו רשות על עצמו.

שטרו של ה' קודם, כלומר ה' אסר על עבדות ללא שנהיה עני, ואם הוא נהיה עני שהיה צריך למכור עצמו לעבדות זוהי הנהגת ה'. ואולי חז"ל מדגישים שאין צורך בביאור קניין שטר לאותו אדם שמהות חייו היא עבדו, אלא הוא מבטא את שטרו של ה' כלומר רצון ה'.